

O'ZBEK TILIDA FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

NamDPI o'zbek tili va adabiyoti
1-bosqich magistrant
Isomiddinova Muxlisa Asqar qizi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari, ularning ma'no tuzilishi, ko'p ma'nolilik, obrazlilik, ekspressivlik va milliy-madaniy komponentlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologizmlarning leksik birliklardan farqli jihatlari, kontekstual ma'no o'zgarishlari hamda nutqdagi funksional imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, frazeologik birliklarning semantik guruhlari, ularning ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi misollar asosida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, semantika, obrazlilik, ekspressivlik, milliy-madaniy komponent, ma'no yaxlitligi.

Аннотация

В данной научной статье системно анализируются семантические особенности фразеологических единиц узбекского языка, их смысловая структура, полисемия, образность, экспрессивность и национально-культурные компоненты. Рассматриваются отличия фразеологизмов от лексических единиц, их контекстуальные смысловые изменения и функциональные возможности в речи.

Ключевые слова: фразеологизм, семантика, образность, экспрессивность, национально-культурный компонент, смысловая целостность.

Annotation

This article provides a systematic analysis of the semantic features of phraseological units in the Uzbek language, including their semantic structure, polysemy, imagery, expressiveness, and national-cultural components. The study highlights the differences between phraseological units and lexical items, as well as their contextual semantic variations and functional roles in speech.

Keywords: phraseological unit, semantics, imagery, expressiveness, national-cultural component, semantic integrity.

KIRISH

Til – millatning tafakkuri, madaniyati va tarixiy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab tizimdir. Ushbu tizimda frazeologik birliklar alohida o'rin egallaydi. Frazeologizmlar xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, urf-odati, psixologiyasi va estetik qarashlarini ifodalovchi barqaror til birliklaridir. O'zbek tilidagi frazeologik bo'lyik milliy madaniyat va tarixiy taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning semantik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Frazeologizmlarning semantik jihatdan o'ziga xosligi ularning tarkibiy qismlari ma'nosining umumlashuvi natijasida yuzaga keladigan yaxlit ma'noda namoyon bo'ladi. Shu sababli frazeologik birliklar alohida so'zlarga bo'linmaydigan, nutqda tayyor holatda qo'llaniladigan birliklar sifatida baholanadi. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida frazeologiyaning nazariy va amaliy masalalariga doir qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, frazeologizmlarning semantik xususiyatlarini chuqur va tizimli o'rganish dolzarbligicha qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning semantik tabiatini, ularning ma'no qatlamlarini, obrazlilik va ekspressivlik darajasini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Frazeologizmlarning semantik yaxlitligi. Frazeologik birliklarning eng muhim belgilaridan biri ularning semantik yaxlitligidir. Bu yaxlitlik frazeologizm tarkibidagi alohida so'zlarning mustaqil ma'nolarini yo'qotib, umumiy, ko'chma ma'noga xizmat qilishi bilan izohlanadi. Masalan, *ko'ngli tog'dek* frazeologizmi tarkibidagi *ko'ngil* va *tog'* so'zlari o'z lug'aviy ma'nosida emas, balki umumiy ruhiy holatni ifodalovchi obrazli ma'noda qo'llaniladi.

Semantik yaxlitlik frazeologizmlarni erkin so'z birikmalaridan ajratib turuvchi asosiy mezon hisoblanadi. Erkin birikmalarda komponentlar ma'nosi saqlanib qolsa, frazeologik birliklarda bu xususiyat kuzatilmaydi.

Frazeologizmlarda obrazlilik va ekspressivlik

Frazeologizmlarning semantik tuzilishida obrazlilik muhim o'rin tutadi. Obrazlilik frazeologik birliklarning estetik va emotsional ta'sirchanligini oshiradi. Masalan, *yer bilan yakson bo'lmoq, ko'z ochib yumguncha* kabi frazeologizmlar nutqqa jonlilik va ifodaviylik bag'ishlaydi.

Ekspressivlik esa frazeologizmlarning subyektiv munosabatni ifodalash imkoniyatini bildiradi. O'zbek tilidagi frazeologizmlar ko'pincha ijobiy yoki salbiy baho yuklaydi. Bu holat ularning semantik xususiyatlarini yanada boyitadi.

Frazeologizmlarning ko'p ma'noliligi va kontekstual xususiyatlari

Ba'zi frazeologik birliklar kontekstga qarab turli ma'nolarda qo'llanilishi mumkin. Bu holat frazeologizmlarning semantik moslashuvchanligini ko'rsatadi. Kontekst frazeologik ma'noni aniqlovchi muhim omil bo'lib, nutqiy vaziyatga bog'liq holda yangi ma'no qirralari yuzaga chiqadi. Milliy-madaniy komponent

O'zbek tilidagi frazeologizmlar milliy-madaniy axborotni tashuvchi vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Ular xalqning turmush tarzi, an'analari va qadriyatlarini aks ettiradi. Masalan, *non urmoq, duosi ketmoq* kabi frazeologizmlar milliy dunyoqarash bilan uzviy bog'liq.

Frazeologizmlarning semantik guruhlari

Frazeologik birliklarni semantik jihatdan bir necha guruhlariga ajratish mumkin: ruhiy holatni ifodalovchi, mehnat va faoliyat bilan bog'liq, ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi va boshqalar. Ushbu tasnif frazeologizmlarning semantik tizimini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

O'zbek tilidagi frazeologizmlar tilning semantik boyligini ta'minlovchi muhim birliklar hisoblanadi. Ularning semantik xususiyatlari – yaxlitlik, obrazlilik, ekspressivlik va milliy-madaniy komponentlar bilan belgilanadi. Frazeologizmlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhimdir. Mazkur tadqiqot frazeologik birliklarning semantik tabiatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. (2018). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: Fan.
2. Iskandarova, M. (2020). Frazeologizmlarning semantik xususiyatlari. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3(1), 45–52.
3. Kunurov, S. (2019). *Frazeologiya va til madaniyati*. Toshkent: O'qituvchi.
4. Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet.
5. Shomaqsudov, A., & Rasulov, I. (1981). *O'zbek tili frazeologiyasi*. Toshkent: Fan.